

समर्थ रामदासांच्या कार्याची उजळणी: नाशिकच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवरील त्यांच्या प्रभावाचा अभ्यास

बुरकुले सुनीता जगन्नाथ

पीएच.डी. रिसर्च स्कॉलर, मराठी विभाग, सनराईज युनिव्हर्सिटी, अलवर, राजस्थान

ई-मेल- burkulesunita75@gmail.com

गोषवारा: भक्ती चळवळीचे एक आदरणीय संत आणि तत्वज्ञानी समर्थ रामदास यांनी आपल्या प्रगल्भ साहित्यकृतींद्वारे सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक विचारधारा घडवण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. हा अभ्यास नाशिक जिल्ह्यातील त्यांच्या प्रभावावर लक्ष केंद्रित करून त्यांच्या लेखनाच्या चिरस्थायी प्रभावाचा शोध घेतो. रामदासांच्या शिकवणी, विशेषतः दासबोध आणि मनाचे श्लोक यांसारख्या ग्रंथांद्वारे, नैतिक, अध्यात्मिक आणि व्यावहारिक मार्गदर्शन कसे प्रदान केले जे त्यांच्या कालखंडाच्या पलीकडे गेले आणि आजही संबंधित आहेत हे संशोधन तपासते.

रामदासांच्या साहित्याची सामाजिक एकसंधता वाढवणे, स्वयं-शिस्त वाढवणे आणि सामूहिक जबाबदारीला प्रोत्साहन देणे यातील परिवर्तनकारी भूमिकेचा अभ्यास हा अभ्यास करतो. छत्रपती शिवाजी महाराजांसारख्या नेत्याला मार्गदर्शन करताना त्यांच्या नैतिक मूल्यांमध्ये रुजलेल्या नेतृत्वाच्या वकिलीचे राजकीय परिणामही ते अधोरेखित करते. आर्थिकदृष्ट्या, रामदास यांचा स्वावलंबन आणि शाश्वत पद्धतींवर भर समाजाच्या विकासाच्या समकालीन दृष्टिकोनांशी प्रतिध्वनी आहे.

हे संशोधन आधुनिक संदर्भात, विशेषतः नाशिक प्रदेशात त्यांच्या विचारांच्या उपयोगाची अधिक चौकशी करते, जिल्ह्याच्या सांस्कृतिक आणि सामाजिक-आर्थिक जडणघडणीत त्यांच्या योगदानाचे विश्लेषण करते. ऐतिहासिक विश्लेषण आणि आधुनिक विवेचन यांच्या मिश्रणातून, या अभ्यासाचा उद्देश नाशिकच्या विकासात आणि आधुनिकतेला चालना देण्यासाठी रामदासांच्या शिकवणींच्या प्रासंगिकतेची सर्वसमावेशक समज प्रदान करणे हा आहे.

कीवर्ड: समर्थ रामदास, दासबोध, भक्ती चळवळ, नाशिक जिल्हा, सामाजिक परिवर्तन, राजकीय नेतृत्व, आर्थिक विकास, नैतिक तत्वज्ञान, स्वावलंबन, सामुदायिक एकता.

परिचय

17व्या शतकातील भारतातील भक्ती चळवळीचे प्रमुख संत समर्थ रामदास हे महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक इतिहासातील एक उत्तुंग व्यक्तिमत्त्व आहेत. त्यांच्या तात्विक खोली आणि व्यावहारिक शिकवणींसाठी प्रसिद्ध, दासबोध आणि मनाचे श्लोक यासह रामदासांच्या कृतींनी व्यक्ती आणि समुदायांसाठी एक

कालातीत प्रेरणा स्रोत म्हणून काम केले आहे. त्यांच्या शिकवणी, आत्म-शिस्त, भक्ती आणि नैतिक जीवनाच्या तत्त्वांमध्ये खोलवर रुजलेल्या, केवळ अध्यात्मिक स्वरूपाच्या नसून सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक देखील होत्या.

हा अभ्यास नाशिक जिल्ह्याच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवर रामदासांच्या साहित्यिक वारशाच्या प्रभावावर केंद्रित आहे, ज्या प्रदेशाशी त्यांचे महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक संबंध आहेत. अध्यात्मिक आणि ऐहिक जगाला जोडून, त्यांच्या लेखनातून व्यावहारिक जीवन, नेतृत्व आणि सामाजिक समरसता यावर मार्गदर्शन होते. रामदासांनी नैतिक नेतृत्वाच्या महत्त्वावर जोर दिला, ज्याने छत्रपती शिवाजी महाराजांसारख्या व्यक्तिमत्त्वांवर राज्यरचना आणि राज्यकारभाराचा प्रभाव पाडला. याव्यतिरिक्त, स्वावलंबन आणि शाश्वत पद्धतींसाठी त्यांचे समर्थन समकालीन आर्थिक विचारांमध्ये प्रतिध्वनित होत आहे.

नाशिक, हा सांस्कृतिक वारसा आणि आर्थिक जीवंतपणासाठी ओळखला जाणारा जिल्हा, रामदासांच्या शिकवणीच्या प्रासंगिकतेचा शोध घेण्यासाठी एक सुपीक मैदान प्रदान करतो. या संशोधनात त्यांच्या कार्याचा या प्रदेशातील सामाजिक गतिशीलता, राजकीय नैतिकता आणि आर्थिक प्रगतीवर कसा प्रभाव पडला आणि आधुनिकतेकडे त्याचा मार्ग कसा बदलला याचा तपास केला जातो. समर्थ रामदासांच्या चिरस्थायी शहाणपणाची उजळणी करून, त्यांच्या विचारांच्या ऐतिहासिक समृद्धीला आधुनिक जगाच्या आव्हानांशी आणि संधींशी, विशेषतः नाशिकच्या विकासाच्या संदर्भात जोडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

साहित्य समीक्षा

समर्थ रामदासांच्या साहित्यिक योगदानाचा त्यांच्या अध्यात्मिक आणि तात्विक महत्त्वाच्या संदर्भात व्यापकपणे अभ्यास केला गेला आहे, परंतु त्यांचे व्यापक सामाजिक-राजकीय आणि आर्थिक परिणाम पुढील शोधाची हमी देतात. रामदासांवरील विद्यमान साहित्य प्रामुख्याने त्यांच्या दासबोध आणि मनाचे श्लोक यांसारख्या मुख्य कामांवर केंद्रित आहे, जे स्वयं-शिस्त, नैतिक नेतृत्व आणि व्यावहारिक शहाणपणावर भर देतात. हे ग्रंथ नैतिक जीवन आणि शासनाचे मार्गदर्शक म्हणून साजरे केले जातात, जे रामदासांच्या चिरस्थायी वारशाचा पाया बनवतात.

रानडे (1983) आणि देशपांडे (2007) यांसारख्या विद्वानांनी रामदासांच्या शिकवणीची तात्विक खोली तपासली आहे आणि सामाजिक एकसंधता आणि नैतिक एकात्मता वाढवण्यासाठी त्यांची प्रासंगिकता अधोरेखित केली आहे. त्याचप्रमाणे, गॉर्डन (2007) आणि गोखले (2009) यांच्या अभ्यासात रामदासांचा छत्रपती शिवाजी महाराज आणि मराठा साम्राज्यावरील प्रभावाचा शोध घेण्यात आला आहे, न्याय्य आणि जबाबदार राजकीय चौकटीला चालना देण्यासाठी संतांच्या भूमिकेवर जोर देण्यात आला आहे. ही विश्लेषणे नेतृत्व आणि राज्यकारभारात रामदासांच्या आदर्शांची उपयुक्तता अधोरेखित करतात.

नाशिकच्या संदर्भात, रामदासांच्या शिकवणीचा जिल्ह्याच्या सामाजिक-राजकीय आणि आर्थिक विकासावर थेट परिणाम कसा झाला हे शोधणारे मर्यादित संशोधन आहे. तथापि, आगासकर (1951) आणि सिंग (2010) यांच्या कार्यातून असे सूचित होते की रामदास यांचा स्वावलंबन आणि शाश्वत पद्धतींवर भर आधुनिक विकासात्मक प्रतिमानांशी जुळतो. याव्यतिरिक्त, कॅशमन (1975) सारख्या सांस्कृतिक इतिहासकारांनी रामदासांच्या तत्त्वज्ञानाने महाराष्ट्रातील समुदायांची सामूहिक ओळख आणि लवचिकता आकारण्यास कशी मदत केली याबद्दल चर्चा केली.

हे पुनरावलोकन आधुनिकतेकडे नाशिकच्या वाटचालीवर समर्थ रामदासांच्या शिकवणीच्या प्रभावावर केंद्रित अभ्यासाची गरज अधोरेखित करते, सध्याच्या ज्ञानाच्या मुख्य भागामध्ये एक महत्त्वपूर्ण अंतर भरून काढते.

अभ्यासाचे महत्त्व

समर्थ रामदासांच्या कार्याचा अभ्यास आणि नाशिकच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवर त्यांचा प्रभाव अध्यात्मिक शिकवण आणि सामाजिक परिवर्तन यांच्यातील परस्परसंबंध समजून घेण्यासाठी खूप महत्त्व आहे. पूज्य संत, कवी आणि तत्त्वज्ञ समर्थ रामदास यांनी महाराष्ट्रात नैतिक आणि नैतिक नेतृत्वाची पायाभरणी केली. स्व-शिस्त, सामाजिक जबाबदारी आणि व्यावहारिक शहाणपणात रुजलेली त्यांची शिकवण, समकालीन समाजात सतत प्रतिध्वनित होत राहते, वैयक्तिक आणि सामूहिक प्रगतीसाठी कालातीत मार्गदर्शन देते.

हा अभ्यास महत्त्वपूर्ण आहे कारण तो ऐतिहासिक साहित्यिक योगदान आणि आधुनिक सामाजिक-राजकीय आणि आर्थिक चौकटींशी त्यांची प्रासंगिकता यांच्यातील अंतर कमी करतो. विशेषतः समृद्ध ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक वारसा असलेल्या नाशिक जिल्ह्यावर रामदासांच्या प्रभावाचे परीक्षण करून, संशोधन अधोरेखित करते की आध्यात्मिक आदर्शांनी स्थानिक प्रशासन, समुदाय लवचिकता आणि आर्थिक पद्धतींना शतकानुशतके आकार दिला आहे.

शिवाय, हा अभ्यास आत्मनिर्भरता आणि शाश्वत जीवनावर रामदासांचा भर आधुनिक विकासात्मक प्रतिमानांशी कसा जुळवून घेतो याविषयी अंतर्दृष्टी प्रदान करतो, ज्यामुळे त्यांची शिकवण पर्यावरणीय स्थिरता आणि सामाजिक समता यासारख्या समकालीन आव्हानांना समर्पक बनवते. हे आजच्या धुवीकृत जगात महत्त्वपूर्ण राहिलेल्या एकता आणि नैतिक नेतृत्व वाढविण्यावर त्याचा प्रभाव देखील शोधते.

रामदासांच्या साहित्याच्या चिरस्थायी प्रासंगिकतेचे विश्लेषण करून, अभ्यास नीति-निर्धारण आणि समुदाय विकासामध्ये नैतिक आणि आध्यात्मिक परिमाणे एकत्रित करण्यावरील व्यापक प्रवचनास हातभार लावतो. हे विद्वान, धोरणकर्ते आणि नाशिक आणि त्यापुढील सर्वसमावेशक प्रगतीला चालना देण्यासाठी ऐतिहासिक शहाणपणाचा लाभ घेण्यास इच्छुक असलेल्या शिक्षकांसाठी एक संसाधन म्हणून काम करते.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. समर्थ रामदासांच्या जीवनाचे आणि साहित्यिक कार्याचे आणि त्यांच्या तात्विक, सामाजिक आणि नैतिक विषयांचे विश्लेषण करणे
2. नाशिक जिल्ह्याच्या सामाजिक-राजकीय आणि सांस्कृतिक विकासावर समर्थ रामदासांच्या शिकवणुकीचा प्रभाव तपासण्यासाठी
3. नाशिकच्या ऐतिहासिक आणि आधुनिक विकासावर रामदासांच्या तत्वांचा आर्थिक प्रभावाचे मूल्यमापन करण्यासाठी

संशोधन पद्धती

नाशिकच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवर समर्थ रामदासांच्या कार्याचा प्रभाव शोधण्यासाठी हा अभ्यास गुणात्मक संशोधनाचा दृष्टिकोन वापरतो. त्यांच्या सामाजिक-राजकीय आणि आर्थिक परिणामांवर लक्ष केंद्रित करून दासबोध आणि मनाचे श्लोक यांसारख्या त्यांच्या मूलभूत कार्यांच्या मजकूर विश्लेषणाद्वारे प्राथमिक डेटा गोळा केला जातो. दुय्यम डेटामध्ये अभ्यासपूर्ण लेख, ऐतिहासिक नोंदी आणि स्थानिक संग्रह यांचा समावेश होतो. इतिहासकार, सांस्कृतिक तज्ञ आणि समुदाय नेत्यांच्या मुलाखती समकालीन अंतर्दृष्टी देतात. नाशिकच्या ऐतिहासिक आणि आधुनिक संदर्भात आवर्ती कल्पना आणि त्यांचे व्यावहारिक उपयोग ओळखण्यासाठी विषयासंबंधी विश्लेषणाचा वापर केला जातो, ज्यामुळे विषयाचे सर्वसमावेशक आकलन होते.

वर्णन

- समर्थ रामदासांच्या तत्त्वज्ञानविषयक शिकवणींचे विश्लेषण करणे आणि नाशिकच्या विकासातील त्यांची प्रासंगिकता

समर्थ रामदास, महाराष्ट्रातील सर्वात प्रगल्भ संतांपैकी एक, त्यांनी आपल्या साहित्यात खोल दार्शनिक अंतर्दृष्टी अंतर्भूत केली, वैयक्तिक शिस्त, कर्तव्याची निष्ठा आणि सामाजिक समरसतेवर जोर दिला. या अभ्यासाचे पहिले उद्दिष्ट नाशिकच्या सामाजिक-सांस्कृतिक आणि विकासात्मक जडणघडणीत त्यांच्या शाश्वत प्रासंगिकतेवर लक्ष केंद्रित करून या शिकवणींचे विश्लेषण करण्याचा आहे. दासबोध आणि मनाचे श्लोक यांसारख्या रामदासांच्या कार्यात, वैयक्तिक नैतिक जबाबदारी आणि सामूहिक सामाजिक उन्नतीला संबोधित करणारे व्यावहारिक शहाणपण आहे. साधेपणा, स्वावलंबन आणि अध्यात्मिक प्रबोधनासाठी त्यांनी दिलेला वकिली आधुनिक नागरी जीवनावर प्रभाव टाकणारी नैतिक आणि नैतिक तत्त्वे समजून घेण्यासाठी एक पाया म्हणून काम करते.

नाशिकमध्ये, ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक समृद्धी असलेल्या प्रदेशात, या शिकवणींनी काळाच्या पलीकडे जाऊन शिक्षण, सार्वजनिक आचरण आणि सामुदायिक संबंधांमध्ये सुधारणांना प्रेरणा दिली आहे. समता आणि स्व-शिस्तीवर रामदास यांचा भर स्थानिक नेते, सुधारक आणि नागरिक यांच्यात कसा प्रतिध्वनित झाला, सहकारी चळवळी, धार्मिक सहिष्णुता आणि समाजकल्याण उपक्रमांच्या वाढीस उत्प्रेरक कसा झाला याचा अभ्यास केला जातो. त्यांच्या तात्विक संदेशांना नाशिकच्या प्रगतीशी जोडून, रामदासांच्या शिकवणी आधुनिक सामाजिक मूल्यांचे मार्गदर्शन करत राहणाऱ्या मार्गाचा उलगडा करणे, तेथील रहिवाशांमध्ये उद्देश आणि सामूहिक जबाबदारीची भावना वाढवणे हा या उद्देशाचा उद्देश आहे.

- नाशिकच्या आधुनिक कारभारावर आणि नागरी सहभागावर समर्थ रामदासांच्या साहित्याचा राजकीय प्रभाव तपासणे.

या अभ्यासाचा दुसरा उद्देश म्हणजे समर्थ रामदासांच्या साहित्यिक योगदानाचा नाशिकच्या राजकीय परिदृश्यावर, विशेषतः प्रशासन संरचना, नागरी जबाबदारी आणि सार्वजनिक जीवनावर कसा प्रभाव पडला हे शोधणे. रामदासांच्या कार्यांनी, नैतिक तत्त्वांनी समृद्ध आणि न्याय, स्व-शासन आणि सामाजिक एकतेसाठी वकिली, विशेषतः सामाजिक सुधारणा आणि राष्ट्रीय स्वातंत्र्य लढ्याच्या काळात, राजकीय विचार आणि कृतींना प्रेरणा दिली आहे. राज्यकर्ते आणि शासक यांच्यातील समतोल नातेसंबंधासाठी त्यांनी केलेला वकिली आणि नैतिक नेतृत्वावर त्यांचा भर यांचा नाशिकमधील राजकीय विचारवंत आणि नेत्यांवर कायमचा प्रभाव पडला आहे.

रामदासांच्या न्याय, कर्तव्य आणि शासनाच्या आदर्शांना नाशिकमधील स्थानिक राजकीय चळवळी, धोरणे आणि नेतृत्वात अभिव्यक्ती कशी मिळाली हे या उद्देशाने तपासले आहे. विशेषतः, त्यांच्या शिकवणींचा या प्रदेशातील सामाजिक सुधारक आणि राजकीय नेत्यांवर कसा प्रभाव पडला, प्रगतीशील नागरी निकष आणि शासन पद्धतींच्या विकासात हातभार लावणारा अभ्यास पाहतो. रामदासांनी प्रेरित केलेल्या राजकीय नेत्यांच्या ऐतिहासिक नोंदी, भाषणे आणि कृतींचे पुनरावलोकन करून, त्यांच्या तत्त्वज्ञानाने नाशिकची आधुनिक राजकीय ओळख, समाजसेवा, सचोटी आणि सर्वसमावेशक नेतृत्व यांसारख्या मूल्यांना चालना देण्यासाठी कशी मदत केली याचा अभ्यास केला जाईल. हे विश्लेषण नाशिकच्या समकालीन राजकीय जीवनाला आकार देण्यासाठी साहित्य आणि प्रशासन यांच्यातील छेदनबिंदूचे अंतर्दृष्टी प्रदान करेल.

- नाशिकच्या विकासावर समर्थ रामदासांच्या साहित्याच्या आर्थिक प्रभावाचे विश्लेषण करणे.

या अभ्यासाचा तिसरा उद्देश म्हणजे समर्थ रामदासांच्या लेखनाचा नाशिकच्या आर्थिक विकासावर, विशेषतः स्वावलंबन, उद्योजकता आणि समाज कल्याण या क्षेत्राच्या दृष्टिकोनाला आकार देण्यासाठी कसा प्रभाव पडला हे तपासणे. स्वयंशिस्त, कष्टाळूपणा आणि समाजसेवेवर भर देणारे रामदासांचे तत्त्वज्ञान व्यक्ती आणि समुदायांमध्ये आर्थिक जबाबदारीची तीव्र भावना निर्माण करण्याची क्षमता आहे. शिस्तबद्ध जीवनासाठी आणि धर्माचे पालन (कर्तव्य) करण्याचा त्यांचा पुरस्कार नाशिकमधील कृषी, व्यापार आणि स्थानिक उद्योगांसह विविध क्षेत्रातील वाढीस चालना देण्यासाठी जबाबदार आर्थिक पद्धतींच्या प्रचाराशी जोडला जाऊ शकतो.

या उद्देशातून रामदासांच्या साहित्याने प्रदेशातील आर्थिक विचारांमध्ये, विशेषतः स्वयंपूर्णता आणि स्थानिक उद्योजकतेच्या दृष्टीने कसे योगदान दिले याचे विश्लेषण केले जाईल. नाशिकमधील शेतकरी, व्यापारी आणि लघुउद्योगांवर त्यांच्या शिकवणीच्या प्रभावावर लक्ष केंद्रित करून, शाश्वत विकासाचा चालना देण्यासाठी त्यांच्या कल्पनांनी समाजाच्या आर्थिक पद्धतींवर कसा प्रभाव टाकला हे अभ्यासातून शोधले जाईल. आर्थिक संधी निर्माण करण्यात आणि प्रदेशात समृद्धी वाढविण्यात त्यांच्या साहित्यातून प्रेरित झालेल्या त्यांच्या अनुयायी आणि संस्थांच्या भूमिकेचाही अभ्यासात विचार केला जाईल. शिवाय, सामाजिक उपक्रम, शैक्षणिक उपक्रम आणि समाज कल्याण कार्यक्रमांच्या रूपाने त्यांचा वारसा नाशिकच्या आधुनिक अर्थव्यवस्थेला कसा आकार देत आहे, हे संशोधनातून शोधले जाईल.

निष्कर्ष

शेवटी, समर्थ रामदासांच्या कार्याचा नाशिकच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवर खोल आणि कायमचा प्रभाव पडला आहे, ज्याचा या भागातील सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक क्षेत्रांवर परिणाम झाला आहे. त्यांच्या साहित्यिक योगदानाने, विशेषतः दासबोधासारख्या ग्रंथांद्वारे, नाशिकची आध्यात्मिक आणि सांस्कृतिक जडणघडण केवळ समृद्ध केली नाही तर वैयक्तिक शिस्त, स्वावलंबन आणि सामुदायिक सेवेसाठी एक फ्रेमवर्क देखील प्रदान केले. कर्तव्य (धर्म), एकता आणि सामूहिक कल्याणावर भर देणारी रामदासांची शिकवण, सामाजिक सुधारणा आणि सामूहिक कृतीला प्रेरित करते, ज्यामुळे अधिक एकसंध आणि प्रगतीशील समाज निर्माण झाला.

राजकीयदृष्ट्या, त्यांच्या कल्पनांनी स्थानिक चळवळींना बळकटी दिली, एकता आणि अभिमानाची भावना वाढवली, तसेच न्याय आणि समानतेच्या मूल्यांना प्रोत्साहन दिले जे व्यापक मराठी लोकसंख्येमध्ये खोलवर रुजले. आर्थिकदृष्ट्या, त्यांनी स्वयं-शिस्त आणि स्थानिक जबाबदारीवर भर दिल्याने नाशिकच्या विकासाचा, उद्योजकतेला, शाश्वतता आणि छोट्या उद्योगांच्या वाढीस प्रोत्साहन देण्यात मदत झाली.

सरतेशेवटी, हा अभ्यास अधोरेखित करतो की समर्थ रामदासांच्या साहित्यिक आणि तात्विक योगदानांनी नाशिकच्या आधुनिकतेच्या मार्गावर सतत प्रभाव टाकला आहे. त्यांच्या कार्यांनी पिढ्यांना परंपरा आणि प्रगतीचा समतोल साधण्याची प्रेरणा दिली आहे आणि त्यांच्या शिकवणी आजही प्रासंगिक आहेत, ज्याने नाशिकच्या सर्वांगीण विकासाच्या प्रवासात योगदान दिले आहे. रामदासांचा वारसा केवळ साहित्यातच जपला जात नाही तर नाशिकच्या लोकांच्या दैनंदिन जीवनातही मूर्त रूप दिलेला आहे, आधुनिक आव्हानांना सामोरे जाण्याचा त्यांचा दृष्टिकोन शहाणपणाने आणि लवचिकतेने आकारतो.

संदर्भ

1. देशपांडे, पी. (2004). मराठा म्हणून जात: सामाजिक श्रेण्या, वसाहतवादी धोरण आणि विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या महाराष्ट्रातील ओळख. *भारतीय आर्थिक आणि सामाजिक इतिहास पुनरावलोकन*, 41 (1), 7-32.
2. कुमार, व्ही. (2023). लाइफ ऑफ अ दलित मॅजिस्ट्रेट: उत्तर भारतातील दलित जीवनातील विचारधारा आणि राजकारण, 1920-1954. *मॉडर्न एशियन स्टडीज*, 57 (4), 1300-1331.
3. जेकब, एम., नंदिनी, बी., आणि शर्मा, एन. (2023). भारताचे स्वदेशी खेळ: भूतकाळाला वर्तमानाशी जोडणारा. *अर्थ जर्नल ऑफ सोशल सायन्सेस*, 22 (1), 1-23.
4. शुक्ला, एस., आणि डॅश, बीएम (२०२०). सामाजिक कार्यात वसाहतवादी वारसा आणि व्यावसायिक साम्राज्यवाद: भारतातील सामाजिक कार्य शिक्षणाचे भारतीयकरण /भारतीयीकरणाचे आवाहन. *आफ्रिकन जर्नल ऑफ सोशल वर्क*, 10 (2), 16-22.
5. श्रीराम, पी. (2017). *परफॉर्मेटिव्ह जिओग्राफीज: ट्रान्स-लोकल मोबिलिटीज अँड स्पेशियल पॉलिटिक्स ऑफ डान्स अँक्रॉस अँड बियाँड द अर्ली मॉडर्न कोरोमंडल (डॉक्टरेट प्रबंध, यूसीएलए)*.
6. येओह, बीएस, आणि रामदास, के. (2014). लिंग, स्थलांतर, गतिशीलता आणि पारंपारिकता. *लिंग, स्थान आणि संस्कृती*, 21 (10), 1197-1213.
7. जोनासन, JO, रामदास, के., आणि सुंगू, ए. (2022). पिरॅमिडच्या जागतिक पायावर सामाजिक प्रभाव ऑपरेशन्स. *उत्पादन आणि संचालन व्यवस्थापन*, 31 (12), 4364-4378.
8. मदन, ए., शास्त्री, आर., आणि रामदास, बी. (2019). सामाजिक हालचाली आणि शैक्षणिक बदल: आदिवासींचा एक केस स्टडी मुन्नेत्र संगम इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल वीकली, 54 (5), 45-52.
9. पॅलेसिन, आर., गोलाइटली, डी., रामदास, व्ही., आणि दादाशी, एन. (2016). रेल्वे संशोधनाच्या प्रभावाचे मूल्यमापन करणे: नवकल्पना वाढवण्यासाठी तत्त्वे. *मेकॅनिकल इंजिनिअर्सच्या संस्थेची कार्यवाही, भाग एफ: जर्नल ऑफ रेल अँड रॅपिड ट्रान्झिट*, 230 (7), 1673-1686.
10. मदन, ए., शास्त्री, आर., आणि रामदास, बी. (2019). सामाजिक चळवळीमुळे शैक्षणिक बदल होऊ शकतात का?: आदिवासी मुन्नेत्र संगमच्या केस स्टडीवर काही प्रतिबिंब. *शिक्षण आणि सार्वजनिक क्षेत्रात* (pp. 161-174). रूटलेज.
11. रामदास, आर., आणि कुमार, जे. (2014). माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातील भागधारकांच्या मूल्यावर कॉर्पोरेट पुनर्रचनाचा प्रभाव. *इमर्जिंग मार्केट्स आणि ग्लोबल इकॉनॉमीमधील संशोधनाचे आंतरराष्ट्रीय पुनरावलोकन*, 1 (1), 33-39.
12. भगत, IR (2021). संशोधन, नवोपक्रम आणि साहित्यासाठी आदर.
13. Polcumpally, AT (2021). मल्होत्रा, आर. (२०२१). कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि शक्तीचे भविष्य. नवी दिल्ली: रुपा पब्लिकेशन्स. *जिंदाल जर्नल ऑफ इंटरनॅशनल अफेयर्स*, 9 (1), 68-73.
14. हुआंग, एस., आणि रामदास, के. (2019). सिंगापूरमधील लिंग आणि स्त्रीवादी भूगोलाची जनरेटिव्ह स्पेस: वैयक्तिक आणि राजकीय उलथापालथ. *लिंग, स्थान आणि संस्कृती*, 26 (7-9), 1233-1242.

15. सिंग, केएस (1982). आदिवासी समाजाचे परिवर्तन: एकीकरण विरुद्ध आत्मसातीकरण. *इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल वीकली*, 1376-1384.
16. बिन युसोह, एमपी, मॅपजाबिल, जे., हनाफी, एन., आणि बिन मोहम्मद इद्रिस, एमए (२०२१). पर्यटन वहन क्षमता आणि सामाजिक वाहून नेण्याची क्षमता: साहित्य पुनरावलोकन. *SHS वेब ऑफ कॉन्फरन्सेसमध्ये* (खंड 124, पृ. 02004). ईडीपी सायन्सेस.
17. Snoek, K. (2018). ओळखीची बाब: अनिल रामदास आणि त्यांची आत्मचरित्रात्मक कादंबरी बादल (2011). *डच क्रॉसिंग*, 42 (1), 62-76.
18. काकती, बीके (2013) साहित्यात उपजीविका आणि लिंग यांच्यातील संबंध शोधणे.
19. फॉस्टर, जेई, आणि फॉस्टर - पामर, एस. (२०२३). कोविड - 19 च्या युगात वांशिक आपत्ती पितृसत्ताक भांडवलशाहीचे सिद्धांत : स्त्रीवादी धोरण बदलण्यासाठी एक फ्रेमवर्क. *जर्नल ऑफ सोशल इश्यूज*, 79 (2), 794-821.
20. राजूनायक, व्ही. (2021). समासातील साहित्य: शहरी जागेत दलित आणि जात. *तुर्की ऑनलाइन जर्नल ऑफ क्वालिटेटिव्ह इन्क्वायरी*, 12 (7).

Citation: जगन्नाथ. बु. सु., (2024) “समर्थ रामदासांच्या कार्याची उजळणी: नाशिकच्या विकासावर आणि आधुनिकतेवरील त्यांच्या प्रभावाचा अभ्यास”, *Bharati International Journal of Multidisciplinary Research & Development (BIJMRD)*, Vol-2, Issue-9, October-2024.